Bi-Quarterly Journal of Sacred Defense Studies and Contemporary Buttles
Current Issue: Volume 7, Issue 13, January 2026
Pages 101-128

The role of Jihad-e-Sazandegi in consolidating social capital and popular support for the armed forces in sacred defense

hoseenali haghi[1] | shiva jalalpour[2] | alireza sheikhmohammadi[3]| fereidoon akbarzadeh [4]

[1] PhD student, Department of Political Science, Ahvaz Branch, Islamic Azad University, Ahvaz, Iran
[2] Faculty Member, Political Science Department, Ahvaz Branch, Islamic Azad University, Ahvaz, Iran / Email: shivajalalpour2016@iau.ac.ir
[3] Assistant Professor, Department of Political Science, Payam Noor University, Tehran, Iran
[4] Faculty Member, Political Science Department, Ahvaz Branch, Islamic Azad University, Ahvaz, Iran

Abstract

Jahad-e Sazandegi (Construction Jihad), as one of the revolutionary-popular institutions, played a significant role in engineering and logistical support of the armed forces during the Holy Defense (1980-1988). The purpose of this study is to examine the role of institutionalization of Jahad-e Sazandegi in strengthening social capital and popular support for the armed forces during the Holy Defense. This study is fundamental-applied in terms of purpose and qualitative in terms of data nature, conducted using a historical-institutional case study approach. Data were collected through analysis of written documents, narrative sources and memoirs, and semi-structured interviews with 15 experienced managers and Jahadgaran (Jihad workers). Sampling was purposive of snowball type and continued until theoretical saturation. Data analysis was performed using thematic analysis with MAXQDA 2020 software. Findings showed that Jahad-e Sazandegi transformed from a popular and low-structured institution into a coherent, centralized, and specialized organization during the three periods of the Holy Defense, and Huntington's indicators of institutionalization (adaptability, complexity, autonomy, and coherence) were gradually strengthened within it. This institutionalization led to the strengthening of social capital in dimensions of social trust, norms, networks, and value components. Communication channels of Jahad-e Sazandegi with the people included local offices, meetings and gatherings, Jahad representatives, radio and television networks, publications, jihadi caravans, mosques, and rural Islamic councils. Various groups including jihadi clergy, female Jahadgaran, and Ansar al-Mujahideen groups also played a role in this process.

Keyword: Jihad Constructivum, Capital socialis, Copiae armatae, Defensio Sancta

نشریه علمی مطالعات دفاع مقدس و نبردهای معاصر

نقش جهاد سازندگی در تحکیم سرمایه اجتماعی و حمایت مردمی از نیروهای مسلح در دفاع مقدس

حسین علی حقی[۱] | شیوا جلال‌پور[۲] | علیرضا شیخ محمدی[۳] | فریدون اکبرزاده[۴]

۱۳
سال هفتم
پاییز و زمستان ۱۴۰۴
مقاله پژوهشی
تاریخ دریافت:
۱۴۰۴/۰۶/۳۱
تاریخ پذیرش:
۱۴۰۵/۰۳/۲۵
صص: ۱۲۸-۱۰۱
شاپا چاپی: ۲۵۳۸-۶۳۲۸
الکترونیکی: ۲۷۱۷-۱۶۵۵
DOR:

چکیده

جهاد سازندگی به عنوان یکی از نهادهای انقلابی-مردمی، در دوران دفاع مقدس (۱۳۵۹-۱۳۶۷) نقش مهمی در پشتیبانی مهندسی و لجستیکی از نیروهای مسلح ایفا کرد. هدف این پژوهش، بررسی نقش نهادمندی سازمان جهاد سازندگی در تحکیم سرمایه اجتماعی و حمایت مردمی از نیروهای مسلح در دوران دفاع مقدس است. پژوهش حاضر از نظر هدف، بنیادی-کاربردی و از نظر ماهیت داده‌ها، کیفی است و با رویکرد مطالعه موردی تاریخی-نهادی انجام شده است. داده‌ها از طریق تحلیل اسناد و مدارک مکتوب، منابع روایی و خاطرات، و مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با ۱۵ نفر از مدیران و جهادگران باسابقه گردآوری شد. نمونه‌گیری به روش هدفمند از نوع گلوله برفی و تا رسیدن به اشباع نظری ادامه یافت. تحلیل داده‌ها با روش تحلیل مضمون و با استفاده از نرم‌افزار MAXQDA 2020 انجام شد. یافته‌ها نشان داد که جهاد سازندگی در طول سه دوره زمانی دفاع مقدس، از یک نهاد مردمی و کم‌ساختار به یک سازمان منسجم، متمرکز و تخصصی تبدیل شد و شاخص‌های نهادمندی هانتینگتون (انطباق‌پذیری، پیچیدگی، استقلال و انسجام) به تدریج در آن تقویت شد. این نهادمندی به تقویت سرمایه اجتماعی در ابعاد اعتماد اجتماعی، هنجارها، شبکه‌ها و مؤلفه‌های ارزشی انجامید. کانال‌های ارتباطی جهاد سازندگی با مردم شامل دفاتر محلی، جلسات و گردهمایی‌ها، نمایندگان جهاد، شبکه‌های رادیویی و تلویزیونی، نشریات، کاروان‌های جهادی، مساجد و شوراهای اسلامی روستایی بود. اقشار مختلف شامل روحانیت جهادی، زنان جهادگر و گروه‌های انصار المجاهدین نیز در این فرآیند نقش‌آفرین بودند.

کلیدواژه‌ها: جهاد سازندگی، سرمایه اجتماعی، نیروهای مسلح، دفاع مقدس

۱. دانشجوی دکترای گروه علوم سیاسی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران
۲. عضو هئیت علمی گروه علوم سیاسی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران shivajalalpour2016@iau.ac.ir
۳. استادیار گروه علوم سیاسی ، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران
٤. عضو هئیت علمی گروه علوم سیاسی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران

مقدمه و بیان مسئله

نظریه نهادمندی سیاسی ساموئل هانتینگتون یکی از چارچوب‌های مهم در تحلیل کارکرد سازمان‌ها و نهادهای اجتماعی و سیاسی در شرایط بحرانی است. هانتینگتون نهادمندی را فرآیندی می‌داند که طی آن سازمان‌ها و شیوه‌های عملی سیاسی و اجتماعی به ارزش، ثبات و کارآمدی دست می‌یابند. او چهار شاخص اصلی نهادمندی را شامل پیچیدگی ساختاری، استقلال عملکردی، انسجام درونی و انعطاف‌پذیری نهادی معرفی می‌کند و تأکید دارد که فقدان نهادمندی می‌تواند منجر به بی‌نظمی سیاسی و اجتماعی شود. از دیدگاه او، نهادمندی سیاسی نه تنها بستر ثبات و توسعه را فراهم می‌آورد، بلکه در شرایطی همچون انقلاب‌ها و جنگ‌ها نقشی حیاتی در حفظ انسجام و کارآمدی ایفا می‌کند.

در جریان جنگ ایران و عراق، سازمان جهاد سازندگی به‌عنوان نهادی برخاسته از بطن انقلاب اسلامی، توانست با برخورداری از سطحی قابل توجه از نهادمندی، جایگاهی ویژه در کنار نیروهای مسلح پیدا کند. این سازمان با ارائه خدمات متنوعی نظیر پشتیبانی لجستیکی، توسعه زیرساخت‌ها، خدمات مهندسی رزمی و کمک‌های معیشتی، نه تنها نیازهای فوری جبهه‌ها را پاسخ داد، بلکه به تقویت سرمایه اجتماعی و حمایت مردمی از نیروهای مسلح نیز یاری رساند. ویژگی‌های نهادی جهاد سازندگی در زمینه انسجام، استقلال و انعطاف‌پذیری موجب شد تا این سازمان بتواند به سرعت خود را با شرایط متغیر جنگ تطبیق دهد و به یکی از ارکان اصلی پشتیبانی دفاع مقدس بدل شود.

جنگ تحمیلی عراق علیه ایران در ۳۱ شهریور ۱۳۵۹، با اهداف بلندمدت براندازی نظام جمهوری اسلامی، میان‌مدت تجزیه ایران و کوتاه‌مدت لغو معاهده ۱۹۷۵ الجزایر و تسلط بر اروندرود آغاز شد. این حمله در شرایطی صورت گرفت که تنها ۱۹ ماه از پیروزی انقلاب اسلامی گذشته بود و نظام سیاسی جدید هنوز در مرحله تثبیت قرار داشت. ارتش عراق با بهره‌گیری از ۱۲ لشکر نیروی زمینی و پشتیبانی هوایی و دریایی از سه محور شمال‌غرب، میانی و جنوب وارد خاک ایران شد و در مدت کوتاهی بخش‌های وسیعی از استان‌های آذربایجان‌غربی، کردستان، کرمانشاه، ایلام و خوزستان را اشغال کرد. در این شرایط، نیروهای مسلح ایران علاوه بر مقابله با دشمن

خارجی، درگیر تأمین امنیت داخلی و مقابله با گروه‌های معارض بودند و همین امر موجب شد که کشور در آغاز جنگ با مشکلات جدی در حوزه دفاعی مواجه شود.

با وجود این دشواری‌ها، روحیه انقلابی و حضور نیروهای مردمی توانست مسیر جنگ را تغییر دهد. مقاومت جانانه نیروهای انقلابی در گلوگاه‌های حساس، ارتش عراق را از دستیابی سریع به اهداف خود بازداشت. امام خمینی (ره) پس از سال نخست جنگ، خط‌مشی دفاعی جمهوری اسلامی را در چهار محور اصلی شامل ساماندهی مهاجرین جنگی، جلوگیری از پیشروی دشمن، آزادسازی سرزمین‌های اشغالی و تعقیب و تنبیه متجاوز تبیین کرد. این سیاست‌ها با تغییر در مدیریت جنگ و وحدت میان ارتش، سپاه و بسیج مردمی، زمینه‌ساز پیروزی‌های بزرگ در عملیات‌هایی چون ثامن‌الائمه، طریق‌القدس، فتح‌المبین و بیت‌المقدس شد.

در این میان، نقش‌آفرینی در دفاع مقدس تنها محدود به ارتش و سپاه نبود. سازمان‌ها و نهادهای غیرنظامی همچون وزارت بهداشت، وزارت راه، هلال‌احمر، صدا و سیما، بنیاد شهید و بنیاد مهاجرین نیز در کنار نیروهای مسلح ایفای نقش کردند. اما جهاد سازندگی با ورود هدفمند به عرصه جنگ و ارائه خدمات مهندسی و پشتیبانی، جایگاه ویژه‌ای یافت. این سازمان که در ابتدا مأموریت‌های غیرنظامی داشت، به‌تدریج با توسعه ساختاری و نهادی، توانست شاخص‌های نهادمندی را در خود تقویت کند و به یکی از ارکان اصلی پشتیبانی جنگ بدل شود.

بنابراین، مسئله اصلی این پژوهش آن است که بررسی شود سطح نهادمندی سازمان جهاد سازندگی چه نقشی در ارتقای کارآمدی نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران در جنگ عراق طی سال‌های ۱۳۵۹ تا ۱۳۶۷ ایفا کرده است .این پرسش نه تنها به تحلیل کارکرد نهادی جهاد سازندگی در دفاع مقدس می‌پردازد، بلکه می‌تواند الگویی برای فهم چگونگی گسترش نهادمندی در نهادهای مؤثر بر ساختارهای جنگی و پشتیبانی اجتماعی در شرایط بحرانی ارائه دهد.

مبانی نظری

مفهوم نهادگرایی: نهادگرایی به عنوان یک چهارچوب نظری بر نقش نهادهای رسمی و غیررسمی در جهت‌دهی به رفتارهای سیاسی تأکید دارد. این رهیافت در قالب‌های مختلفی چون نهادگرایی تاریخی، هنجاری، انتخاب عقلایی و نهادگرایی بین المللی توسعه یافته‌است (حقیقت،

۱۳۸۷: ۱۴۱). نهادگرایی یک نظریه یا رهیافت تحلیلی در علوم سیاسی، اجتماعی و اقتصادی می باشد که بر نقش نهادها در شکل‌دهی به رفتارها و ساختارهای اجتماعی تأکید دارد.

هدف نهادگرایی: هدف اصلی نهادگرایی تبیین چگونگی تأثیر نهادها بر کنش‌های سیاسی و ساختارهای حکمرانی است. به عنوان مثال نهادگرایی تاریخی با تمرکز بر مسیرهای تاریخی نشان می‌دهد که چگونه تصمیمات گذشته بر ساختارهای کنونی تأثیرگذارند. نهادگرایان، نهادگرایی قدیم و نهادگرایی جدید تعریف کرده‌اند و هر کدام دارای ویژگی‌های خاص خود بوده‌اند و بنای نهادگرایی جدید را به مارش اولس نسبت داده‌اند که در مقاله‌ای در سال ۹۸۴ خواستار توجه به ویژگی‌های نهادی سیاست شده‌اند (حسین‌زاده، ۱۳۹۰: ۹۲).

ویژگی‌های نهادگرایی: نهادها را عامل اصلی در جهت‌دهی به رفتار سیاسی می‌دانند؛ به بررسی چگونگی تأثیر نهادها بر تصمیم‌گیری‌ها می‌پردازد؛ در قالب‌های مختلفی مثل نهادگرایی تاریخی، هنجاری، انتخاب عقلانی و بین‌المللی مطرح می‌شود و بیشتر در حوزه تحلیل نظری و روانشناسی کاربرد دارد؛ به عنوان مثال تحلیل رفتار رأی‌دهندگان در چارچوب نظام انتخاباتی یک کشور یا بررسی نقش قانون اساسی در شکل‌گیری ساختار قدرت.

مفهوم نهادمندی سیاسی: نهادمندی فراگردی است که سازمان‌ها و شیوه‌های عمل با آن ارزش و ثبات می‌یابند. نهادمندی سیاسی یک فرآیند یا وضعیت است که نشان می‌دهد نهادهای سیاسی تا چه حد پایدار، منسجم، مستقل و تطبیق‌پذیر هستند. نهادمندی سیاسی به درجه تثبیت، انسجام و استقلال نهادهای سیاسی اشاره دارد. این مفهوم بیشتر در حوزه ارزیابی حکمرانی و پایداری ساختارهای سیاسی به کار می‌رود (هانتینگتون، ترجمه ثلاثی، ۱۳۷۱: ۲۳). براساس مدل ساموئل هانتینگتون نهادمندی سیاسی با چهار شاخص اصلی استقلال انسجام پیچیدگی و تبیق پذیری سنجیده می شود (همان: ۲۴)

شکل‌گیری جهاد سازندگی: اساسنامه طرح جهادسازندگی روستاها (مصوب ۱۳۵۸/۶/۲۷ شورای انقلاب جمهوری‌اسلامی ایران) با اهداف و سازوکار زیر به تصویب هیئت وزیران رسید:

ماده ۱، هدف: بسیج امکانات و استعدادهای مردم و دولت برای همکاری در امور تهیه و اجرای مؤثر و سریع طرح‌های سازندگی و احیای جامعه در کلیه ابعاد معنوی و مادی آن با توجه و تأکید بر نیازهای روستاها و نقاط دورافتاده مملکت.

ماده۲، روش: جهادسازندگی برای نیل به اهداف خود از طریق مشارکت و همکاری افراد و گروه‌های معتقد به انقلاب اسلامی ایران و با همکاری ادارات زیربط و سازمان‌های داوطلب و با الهام از ارزش‌های اصیل و متعالی اسلام و با به‌کارگیری مقررات و دستورالعمل‌های ساده و سریع به دور از ضوابط و مقررات دست و پاگیر و به طور غیرمتمرکز اقدام می‌نمایند.

ماده ۳، وظایف:

۱.تأکید بر رشد ابعاد معنوی و مادی، خصوصاً برای پاسخگوئی به نیازهای نقاط و روستاهای محروم ؛

۲.تهیه و تصویب طرح‌های لازم که مستقلاً و یا با همکاری ادارات و سازمان‌های دولتی و خصوصی ولی با مسئولیت و اعتبارات خود به اجرای آن‌ها اقدام خواهد کرد.

۳.همکاری با ادارات در اجرای طرح‌ها و انجام وظایف آن‌ها و ایجاد تحرک و تحول در آن‌ها با دقت در این اساسنامه خصائص و ویژگی‌های عمده جهادسازندگی را به عنوان یک نهاد انقلابی می‌توان در تأکید بر موارد ذیل برشمرد:

۱.تأکید بر مشارکت و جلب همکاری مردم (مردم‌گرایی در جهاد)؛

۲.بهره‌گیری از فرهنگ‌اسلامی در سازندگی جامعه (دین‌محوری در جهاد)؛

۳.توجه خاص به مناطق محروم (مردم‌گرایی)؛

۴.دوری از فرهنگ پیچیده و بوروکراسی دست و پا گیر و زائد اداری (پویایی و نوآوری در ساختار سازمانی)؛

۵.اجرای سریع و مؤثر طرح‌ها با بسیج امکانات و استعدادهای موجود در کشور (پویایی و نوآوری، مدیریت جهادی)؛

۶.ارائه یک الگوی سازمانی انقلابی- اسلامی، برای سایر وزارتخانه‌ها و سازمان‌های سنتی (فرهنگ جهادی) (ایروانی، ۱۳۷۷).

جهاد با شور و حرکت مستمر و پویائی خود و گستردگی بی‌سابقه‌ای که پیدا کرد، این تفکر را از بین برد و با یک سازماندهی، نظامی را نهادینه کرد به نام سازمان جهادسازندگی که خود الگویی برای سازمان‌های سنتی و رسمی کشور گردید.

مؤلفه‌های فرهنگ و مدیریت جهادی

فرهنگ موضوعی پیچیده است و نقش آن در عملکرد و اثربخشی فردی، اجتماعی و سازمانی مبهم است. با این وجود برخی با موضوع خیلی ساده و آسان برخورد کرده و تمامیت و ابعاد مختلف نقش آن را درک نمی‌کنند. فرهنگ جهادی موضوعی است که در متن تعالیم اخلاق و تربیت اسلامی مورد بحث و بررسی قرار گرفته‌است و در مأموریت‌ها و وظایف مختلف مبنای هر گونه طرح‌ریزی و عملیات قرار داشته‌است. ولی این مجموعه باور و فرهنگ در برهه‌هایی از زمان که حکومت اسلامی در شرف شکل‌گیری بوده و یا تشکیل شده‌است، ظهور پیدا کرده‌است. ایثار در ابعاد اقتصادی، اجتماعی و سیاسی، فردی و اجتماعی، عدالت در حاکمیت و مدیریت و امثالهم جلوه‌هایی از حکومت عدل رسول اکرم (ص) و حکومت علوی امیرالمؤمنین (ع) هستند که جهت اطلاع بیشتر در نهج‌البلاغه آمده است.

مدیریت جهادی: مدیریتی که از تعریف و تمجید و خلاصه شدن در مباحث تئوری خارج و در تمام مراحل و مقاطع نظام اسلامی به ظهور بنشیند. به طور مسلم آنچه مدیریت جهادی را از مدیریت غیرجهادی متمایز می‌سازد اصول و معیارهای مدیریتی متعارف نیست؛ بلکه الزامات و بایدهای مدیریت جهادی است که از یک انسان نه فقط یک مدیر بلکه مجاهدی می‌سازد که عرصه مدیریت را مجاهدت در راه خدا می‌داند و نتیجه مدیریت را جز رشد و تعالی انسانها در سایه ارزش های الهی نمی‌داند.

۱-انگیزه مدیریت جهادی جلب رضایت خداوند و نتیجه این مدیریت نیز رضایتمندی مردمی است که به دنبال تعالی دنیا و آخرت خویشند و باعث تولید سرمایه اجتماعی می‌گردد.

۲-در مدیریت جهادی ارزش محوری، عدالت منشی، اعتقاد به استقلال و خودکفائی، تقویت مکانیزم خود کنترلی، مسئولیت‌پذیری و... ازجمله بایدهاست.

۳-در مدیریت جهادی مبارزه تمام عیار و هر لحظه با دشمن در همه عرصه‌ها یک اصل اساسی است .

توجه ویژه به سرمایه انسانی، کادرسازی، انگیزه‌دهی، هویت بخشی به نیروهای انسانی، زیرمجموعه ترکیب مناسب سه مقوله مهم عقلانیت، معنویت و عدالت است. تفکرجهادی، رعایت تقوی الهی ، مقیدبودن به حدود الهی، مدیریت دانش، خلاقیت و ابتکار، مبارزه جدی

فراگیر و بی امان با مفاسد اقتصادی و اخلاقی نیز از جمله بایدهای دیگر در مدیریت جهادی است که موجب سرمایه اجتماعی می‌باشند (نادعلی فتح، ۱۳۹۷: ۶۲).

سرمایه اجتماعی

سرمایه اجتماعی در دل روابط متقابل بین افراد نهفته است که می‌توان راه‌های رسیدن به آن را تبیین نمود و عوامل تهیه‌کننده آن را به خوبی شناخت. به نظر کلمن[۱]، سرمایه اجتماعی هنگامی به وجود می‌آید که روابط میان افراد به گونه‌ای دگرگون شود که کنش را تسهیل کند. سرمایه اجتماعی به مراتب ناملموس‌تر از دیگر سرمایه ها است؛ زیرا در روابط و میان کنش افراد تجسم می‌یابد (کلمن، ۱۳۷۷: ۲۶۵و۲۶۴).

مؤلفه‌های تقویت سرمایه اجتماعی

۱-ایمان و اخلاص: از جمله مهم‌ترین شاخص‌های روحیه جهادی ایمان و اخلاص است. خداوند در آیاتی توفیق بر جهاد خالصانه و به دور از هرگونه ترس از سرزنشگران را جلوه فضل الهی دانسته است (آل عمران: ۱۷۳-۱۷۴).

۲-احسان و ایثار: از دیگر شاخص‌های روحیه جهادی احسان و ایثار است. اینکه شخص از حق و حقوق خود می‌گذرد و مردم و دیگران را مقدم دارد (بقره: ۱۵۲).

۳-نظم: از شاخص‌های پسندیده و ارزشمند و مورد تأیید قرآن و سنت و سیره معصومین (ع) نظم است. خداوند به نظم نیروها در میدان جهاد تأکید می‌فرماید (صف: ۴).

٤-اتحاد و وحدت: خداوند در آیاتی از قرآن مجید بر لزوم اتحاد و پرهیز از نزاع در عرصه جهاد با دشمن تأکید کرده است (آل عمران: ۱۵۲).

۵-پرهیز از غرور و عجب: قدرت و ثروت و موفقیت در امری موجب می‌شود که انسان دچار عجب و غرور شود و زمینه برای اشتباه و خطا فراهم گردد (انفال: ۴۷).

---

۱. Kelman

جهاد سازندگی سازمان اجتماعی انطباق‌پذیر

سازمان جهادسازندگی در سال ۱۳۵۸ باهدف محرومیت زدایی و توسعه روستایی تأسیس شد. در دوران جنگ ۸ ساله عراق و ایران نقش مهمی در پشتیبانی از نیروهای مسلح ایفا کرده‌است. از منظر ساموئل هانتینگتون که نظریه‌های او براساس تطبق‌پذیری و انعطاف نهادها در مواجه با چالش‌ها استوار است می‌توان عملکرد این سازمان را تحلیل کرد. هانتینگتون بر این باور بود که نهادهای موفق آن‌هایی هستند که توانایی انطباق با شرایط متغیر را دارند و می‌توانند منابع و توانایی‌های خود را به طور مؤثر در راستای اهداف ملی به کار گیرند. جهادسازندگی با بسیج مردمی و استفاده از منابع محلی توانست در شرایط بحرانی جنگ، نیازهای لجستیکی و پشتیبانی نیروهای مسلح را تأمین کند. این انعطاف‌پذیری و توانایی در انطباق با شرایط جنگی نمونه‌ای از تطبیق‌پذیری نهادی است که هانتینگتون جهاد سازندگی را می‌توان به عنوان نمونه‌ای از نهادهای تطبیق‌پذیری دانست. در این مقاله به دنبال پاسخ به این سؤال هستیم که جهاد سازندگی چگونه توانست سرمایه اجتماعی را در جنگ هشت ساله عراق علیه ایران تقویت و بهبود بخشد. جهاد سازندگی از ابتدای جنگ متناسب با نیاز منطقه و متناسب با زمان عملیات‌ها، سریعا ساختار تشکیلاتی‌اش را تغییر داد تا بتواند انتظارات مسئولیتی در مهندسی جنگ جهاد را برآورده سازد.

شاخص‌های انعطاف و تطبیق‌پذیری

شاخص‌های انعطاف و تطبیق‌پذیری به شرح زیر می‌باشند:

۱. منطبق کردن تشکیلات سازندگی با شرایط جدید؛
۲. منطبق کردن روش‌های انجام امور با نیازهای جدید؛
۳. منطبق کردن برنامه‌ها با نیازهای مختلف؛
۴. انطباق دادن نیروهای انسانی با وظایف مختلف جدید.

تشکیل ساختار جهاد سازندگی

تشکیلات اولیه جهاد سازندگی براساس نیازهای روستاییان شکل گرفت. توجه به مسائل فرهنگی و تبیین اصول انقلاب ایجاب می‌کرد که کمیته فرهنگی شکل بگیرد. توجه به امور

زیربنایی منجر به تشکیل کمیته عمران (راه ساختمان، برق، آبرسانی شرب، بهسازی روستائی و برق‌رسانی) وضعیت نابسامان بهداشت ضرورت تشکیل کمیته بهداشت را ایجاب نمود. توجه به اداره امور روستاها نیازمند به تشکیلاتی داشت که کلیه جوانب روستا را ساماندهی نماید و این امر باعث شد که جهاد سازندگی شوراهای اسلامی روستایی در روستاهای کشور تشکیل و مدیریت کند. توجه به سایر مسائل و مشکلات روستائیان از جمله کشاورزی، دام، آب و صنایع روستائی، براساس همین نیازهای جامعه روستائی این کمیته ها و واحدها شکل گرفت و خدمات متنوعی از زمان تشکیل جهاد سازندگی به مردم ایران به ویژه روستاییان ارائه شد (لطف‌آبادی،۱۷).

پیشینهٔ پژوهش

جدول ۱. پیشینه پژوهش

	نام نویسنده / نویسندگان	عنوان پژوهش	مهم‌ترین یافته‌ها
۱	اخوان کاظمی و همکاران (۱٤۰۱)	بررسی نهادمندی حزب دموکرات در ایران براساس آرای هانتینگتون	حزب دموکرات در ایران فاقد انسجام و استقلال لازم بوده و سطح نهادمندی پایین سبب ناکارآمدی و فروپاشی آن شده است.
۲	محمودزاده (۱٤۰۱)	خاکریزهای خط مقدم؛ روایت فعالیت جهاد سازندگی در جنگ	تشریح روایت‌محور فعالیت‌های جهاد سازندگی شامل احداث جاده، پل و خاکریز؛ ارائه تصویری توصیفی از نقش پشتیبانی مهندسی جهاد در جنگ.
۳	عبدالله‌زاده (۱۳۹٤)	فعالیت‌های جهاد سازندگی دامغان در جنگ ایران و عراق	ارائه گزارش روایی از اقدامات مهندسی، پشتیبانی و خدمات جهاد سازندگی دامغان؛ بیان نقش عملیاتی جهاد در محورهای مختلف.
٤	شاهینی (۱۳۹٤)	اهالی خاکریز؛ روایت جهادگران شاهرود	ثبت خاطرات جهادگران شاهرود و توصیف مشارکت آنان در مهندسی رزمی، پشتیبانی و کمک‌رسانی در خطوط مقدم جنگ.
۵	وطن‌رضا (۱۳۹٤)	فعالیت جهاد سازندگی استان سمنان در محور شمال‌غرب	بازنمایی مستند و روایی از نقش جهاد سمنان در ساخت جاده، پل، استحکامات و پشتیبانی نیروهای مسلح در مناطق عملیاتی شمال‌غرب.

٦	پیروزآبادی، حسینی‌نیا، یصار (۱۳۹۰)	گفتمان فرهنگ جهادی در انقلاب و دفاع مقدس	تبیین نقش فرهنگ جهادی در تقویت روحیه مقاومت، ایثار و افزایش انگیزه رزمندگان در دفاع مقدس.
۷	انوری (۱۳۷۷)	ابعاد نهادی جهاد سازندگی	توضیح ساختارهای نهادی جهاد، شکل‌گیری سازمان‌های تخصصی و نقش آن در توسعه و پشتیبانی جنگ.
۹	معاونت طرح و برنامه جهاد سازندگی (1375)	آمار و اسناد فعالیت‌های جهاد سازندگی	ارائه آمارهای رسمی از فعالیت‌های عمرانی و جنگی جهاد؛ شامل گزارش‌های مهندسی، پشتیبانی و خدمات جنگ.
۱۰	مرادی (١٤٠٢)	نقش نهادهای مردمی در ارتقای کارآمدی نظامی جمهوری اسلامی ایران	مقایسه کارکرد جهاد و بسیج؛ نتیجه نشان داد جهاد سازندگی در حوزه مهندسی بیشترین نقش پشتیبانی را داشته است.
۱۱	حسینی (١٤٠٠)	تحلیل نهادمندی سازمان‌های انقلابی در دفاع مقدس براساس هانتینگتون	جهاد سازندگی از انسجام و استقلال بالا برخوردار بوده و این نهادمندی عامل موفقیت ساختاری و عملیاتی آن در جنگ بوده است.

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف، بنیادی-کاربردی و از نظر ماهیت داده‌ها، کیفی است و با رویکرد «مطالعه موردی تاریخی-نهادی» طراحی شده است. این رویکرد به پژوهشگر امکان می‌دهد تا ضمن بررسی اسناد و مدارک تاریخی، به تحلیل فرآیندهای نهادی و اجتماعی جهاد سازندگی در بستر زمانی و مکانی خاص دوران دفاع مقدس (۱۳۵۹ تا ۱۳۶۷) بپردازد. جامعه پژوهش شامل سه دسته از منابع است: نخست، اسناد و مدارک مکتوب شامل آرشیوهای رسمی سازمان جهاد سازندگی، اسناد شورای عالی دفاع، گزارش‌های عملیاتی جنگ، بیانیه‌ها و مصوبات دولتی مرتبط با جهاد سازندگی در بازه زمانی ۱۳۵۸ تا ۱۳۶۸؛ دوم، منابع روایی و خاطرات شامل کتاب‌ها، مقالات و مصاحبه‌های منتشرشده از فرماندهان جنگ، مدیران جهاد سازندگی و جهادگران فعال در دوران دفاع مقدس؛ و سوم، مصاحبه‌شوندگان شامل مدیران و جهادگران با سابقه در سطوح مختلف تصمیم‌گیری و اجرایی جهاد سازندگی در دوران جنگ. برای انتخاب

مصاحبه‌شوندگان از روش نمونه‌گیری هدفمند از نوع گلوله برفی استفاده شد و معیارهای ورود به نمونه شامل داشتن سابقه حداقل دو سال حضور فعال در جهاد سازندگی در دوران دفاع مقدس، تصدی مسئولیت در سطوح میانی یا عالی و توانایی ارائه روایت‌های دست‌اول از وقایع بود. نمونه‌گیری تا رسیدن به اشباع نظری ادامه یافت و در نهایت با ۱۵ نفر از مدیران و جهادگران باسابقه مصاحبه نیمه‌ساختاریافته انجام شد.

برای گردآوری داده‌ها از سه ابزار اصلی استفاده شد. نخست، تحلیل اسنادی که با مراجعه به آرشیوهای سازمان جهاد سازندگی، بنیاد شهید و مراکز اسناد دفاع مقدس، اسناد مرتبط با ساختار سازمانی، مأموریت‌های مهندسی و فعالیت‌های پشتیبانی جهاد سازندگی استخراج و تحلیل شد. دوم، مصاحبه نیمه‌ساختاریافته که راهنمای آن شامل چند پرسش باز و کلی درباره تجربیات مصاحبه‌شوندگان از نقش جهاد سازندگی در جنگ، چگونگی سازماندهی نیروهای مردمی و تأثیر فعالیت‌های این نهاد بر روحیه رزمندگان و اعتماد اجتماعی بود. مصاحبه‌ها به صورت حضوری و در مواردی تلفنی انجام و با کسب اجازه از مصاحبه‌شوندگان ضبط و سپس پیاده‌سازی شد و هر مصاحبه بین ۴۵ تا ۹۰ دقیقه به طول انجامید. سوم، تحلیل محتوای کیفی که برای تحلیل داده‌های حاصل از اسناد و مصاحبه‌ها از روش تحلیل مضمون بر اساس الگوی براون و کلارک (۲۰۰۶) استفاده شد. این فرآیند شامل شش مرحله بود: آشنایی با داده‌ها، ایجاد کدهای اولیه، جستجوی مضامین، بازبینی مضامین، تعریف و نام‌گذاری مضامین و تهیه گزارش نهایی.

داده‌های گردآوری‌شده از اسناد و مصاحبه‌ها با استفاده از نرم‌افزار MAXQDA 2020 کدگذاری و تحلیل شدند. فرآیند تحلیل در سه مرحله انجام گرفت. در مرحله کدگذاری باز، ابتدا متن مصاحبه‌ها و اسناد به دقت مطالعه و به واحدهای معنایی کوچک تقسیم شدند و سپس به هر واحد، کدی مفهومی اختصاص یافت. برای مثال، عبارت «جهاد سازندگی جاده‌ای عملیاتی برای رفتن به آنجا ساخت» به کد «ساخت جاده اضطراری» کدگذاری شد. در مرحله کدگذاری محوری، کدهای اولیه بر اساس شباهت‌های مفهومی و ارتباطشان با سؤالات پژوهش در دسته‌های بزرگ‌تر سازماندهی شدند. برای مثال، کدهای «ساخت جاده»، «ساخت پل»، «خاکریزسازی» و «سنگرسازی» زیر مقوله «مهندسی رزمی» قرار گرفتند. در مرحله کدگذاری گزینشی، مقولات محوری با مفاهیم اصلی چارچوب نظری پژوهش یعنی نهادمندی هانتینگتون و سرمایه اجتماعی

مرتبط شدند. به عنوان مثال، مقوله «مهندسی رزمی» به عنوان یکی از شاخص‌های پیچیدگی نهادی و انطباق‌پذیری جهاد سازندگی تحلیل شد و مقوله «جذب کمک‌های مردمی» به عنوان شاخصی از سرمایه اجتماعی در نظر گرفته شد.

برای افزایش اعتبار و پایایی یافته‌ها از راهبردهای زیر استفاده شد. مثلث‌سازی از طریق استفاده از سه منبع متفاوت شامل اسناد، مصاحبه‌ها و منابع روایی و همچنین تحلیل داده‌ها توسط دو پژوهشگر به صورت مستقل و مقایسه نتایج با یکدیگر. بررسی توسط همتا از طریق ارائه یافته‌های پژوهش در چند جلسه با اساتید و متخصصان حوزه علوم اجتماعی و دفاع مقدس و اعمال نظرات اصلاحی آن‌ها در تدوین نهایی یافته‌ها. بازگشت به مشارکت‌کنندگان از طریق ارسال خلاصه‌ای از یافته‌های کلیدی برای برخی از مصاحبه‌شوندگان و دریافت نظرات آن‌ها درباره دقت و صحت تفسیرها. قابلیت انتقال از طریق ارائه شرح کامل از زمینه پژوهش، ویژگی‌های مشارکت‌کنندگان و فرآیند گردآوری و تحلیل داده‌ها تا سایر پژوهشگران بتوانند در شرایط مشابه یافته‌ها را ارزیابی کنند. و ثبت دقیق مراحل از طریق مستندسازی تمام مراحل پژوهش از جمله روش نمونه‌گیری، ابزارها و فرآیند کدگذاری تا امکان بازسازی و راستی‌آزمایی پژوهش برای دیگران فراهم باشد.

یافته‌های پژوهش

مؤلفه‌های سطح نهادمندی جهاد سازندگی در تحکیم سرمایه اجتماعی و کارآمدی نیروهای مسلح

جدول ۲ نشان‌دهنده سیر تحول نهادمندی سازمان جهاد سازندگی در سه دوره زمانی متمایز دوران دفاع مقدس است. در دوره اول (آغاز جنگ تا پایان ۱۳۶۰)، جهاد سازندگی به عنوان نهادی نوپا و مردمی، با تکیه بر حضور خودجوش نیروهای داوطلب از استان‌های مختلف، توانست به سرعت خود را با شرایط جنگی تطبیق دهد. در این دوره، شاخص «انطباق‌پذیری» به معنای توانایی سازمان در تغییر مأموریت از سازندگی روستایی به پشتیبانی مهندسی جنگ بود. هرچند این دوره با ضعف در «انسجام» و «استقلال» نهادی همراه بود و ستاد مرکزی منسجمی وجود نداشت، اما همین ساختار سیال و مردمی، زمینه‌ساز شکل‌گیری سرمایه اجتماعی اولیه میان مردم و رزمندگان شد. اعزام کاروان‌های کمک‌رسانی از استان‌هایی چون خراسان، اصفهان، فارس،

سمنان، مازندران، چهارمحال و مرکزی به جبهه‌ها، حس همبستگی ملی و شبکه‌های ارتباطی بین‌استانی را تقویت کرد و اعتماد عمومی را از طریق خدمت‌رسانی مستقیم به جبهه‌ها افزایش داد.

در دوره دوم (۱۳۶۱ تا ۱۳۶۵)، جهاد سازندگی گام‌های اساسی در جهت نهادمندی برداشت. تشکیل قرارگاه‌های چهارگانه (کربلا، نجف، حمزه و نوح) و ستاد مرکزی برای هدایت عملیات مهندسی بزرگ، نشان‌دهنده ارتقای شاخص «پیچیدگی» و «انسجام» نهادی بود. در این دوره، جهاد سازندگی با جذب نیروهای متخصص، تشکیل واحد تحقیقات مهندسی و ساماندهی نیروهای داوطلب در سه مرحله اعزام (۴۵ روز، ۳ و ۶ ماه، یک سال)، توانست مشارکت تخصصی اقشار مختلف مردم را جلب کند. کسب اعتماد فرماندهان جنگ و ارتقای سازمان رزم جهاد در رده‌های سپاه، لشکر، تیپ، گردان و گروهان، نشان‌دهنده افزایش «استقلال» و «انطباق‌پذیری» این نهاد بود. شرکت فعال در کلیه عملیات‌های رزمندگان اسلام و احداث هزاران کیلومتر جاده و خاکریز و صدها پل و سنگر، نه تنها انسجام میان جهاد سازندگی، ارتش و سپاه را تقویت کرد، بلکه سرمایه اجتماعی را از طریق ارائه خدمات مهندسی مؤثر به جبهه‌ها افزایش داد.

در دوره سوم (۱۳۶۵ تا ۱۳۶۷)، جهاد سازندگی به اوج نهادمندی خود رسید. تغییر تشکیلات پشتیبانی جنگ و سازماندهی جدید با گردان‌های مهندسی انصار، نشان‌دهنده «انطباق‌پذیری» بالای این نهاد در مواجهه با نیازهای جدید جنگ بود. تشکیل ۴۰ گردان مهندسی در رشته‌های مختلف، ۱۵۰۰۰ دستگاه راه‌سازی و ۲۰۰۰ دستگاه مهندسی، و محول شدن مسئولیت مهندسی جنگ به جهاد پس از تشکیل قرارگاه خاتم‌الانبیا، حاکی از «پیچیدگی» ساختاری و تخصصی‌شدن روزافزون این سازمان است. دریافت ردیف بودجه مستقل برای جنگ و تبدیل شدن به رکن سوم جنگ در کنار ارتش و سپاه، «استقلال» نهادی جهاد سازندگی را تثبیت کرد. شرکت در عملیات والفجر ۸ و انجام ۹۵ درصد مأموریت‌های مهندسی آن، و حضور دائمی در کلیه مناطق عملیاتی، «انسجام» سازمانی و عملیاتی این نهاد را به نمایش گذاشت. در این دوره، جهاد سازندگی با ارائه خدمات مهندسی پیشرفته و پشتیبانی لجستیکی گسترده، به تقویت سرمایه اجتماعی در سطح کلان و افزایش اعتماد نهادی در میان مردم و نیروهای مسلح کمک شایانی کرد.

به طور کلی، جدول ۲ نشان می‌دهد که جهاد سازندگی در طول دوران دفاع مقدس از یک نهاد مردمی و کم‌ساختار به یک سازمان منسجم، متمرکز و تخصصی تبدیل شد و در هر سه دوره،

شاخص‌های نهادمندی هانتینگتون (انطباق‌پذیری، پیچیدگی، استقلال و انسجام) به تدریج در آن تقویت شد. این فرآیند نهادمندی، زمینه‌ساز تقویت سرمایه اجتماعی در ابعاد مختلف شامل همبستگی ملی، شبکه‌سازی اجتماعی، اعتماد عمومی، مشارکت مردمی و روحیه ایثار و فداکاری شد. به عبارت دیگر، نهادمندی جهاد سازندگی نه تنها به کارآمدی این سازمان در پشتیبانی از نیروهای مسلح انجامید، بلکه به عنوان یک مکانیزم کلیدی در تحکیم سرمایه اجتماعی و حمایت مردمی از جنگ نیز ایفای نقش کرد.

جدول ۲. تحلیل نهادمندی جهاد سازندگی و نقش آن در تقویت سرمایه اجتماعی در دوران دفاع مقدس

دوره زمانی	شاخص نهادمندی	یافته‌های کلیدی	نقش در تقویت سرمایه اجتماعی
دوره اول: آغاز جنگ تا پایان ۱۳۶۰	انطباق‌پذیری	حضور خودجوش جهادهای استانی، حرکت مردمی و ساده، تطبیق سریع با شرایط جنگی، اولویت جبهه‌های جنوب، نبود ستاد منسجم مرکزی	ایجاد همبستگی اولیه میان مردم و رزمندگان، شکل‌گیری اعتماد عمومی از طریق خدمت‌رسانی مستقیم
	پیچیدگی	تشکیل کمیته‌های فرهنگی، عمران، بهداشت و شوراهای اسلامی روستایی بر اساس نیازهای روستاییان	افزایش مشارکت مردمی در امور محلی، تقویت شبکه‌های اجتماعی روستایی
	استقلال	وابستگی به نیروهای مردمی و کم‌تجربه، عدم آشنایی با فنون نظامی، فقدان ساختار سازمانی منسجم	ایجاد اعتماد از پایین به بالا، تقویت خودباوری مردمی
	انسجام	اعزام کاروان‌های کمک‌رسانی از استان‌های مختلف (خراسان، اصفهان، فارس، سمنان، مازندران، چهارمحال و مرکزی) به جبهه‌ها	تقویت حس همبستگی ملی، ایجاد شبکه‌های ارتباطی بین استانی
دوره دوم: ۱۳۶۱ تا ۱۳۶۵	انطباق‌پذیری	تشکیل قرارگاه‌های چهارگانه (کربلا، نجف، حمزه، نوح) و ستاد مرکزی برای هدایت عملیات مهندسی بزرگ، کسب اعتماد فرماندهان جنگ، ارتقای سازمان رزم جهاد در رده‌های سپاه، لشکر، تیپ، گردان و گروهان	افزایش اعتماد متقابل میان جهاد سازندگی و نیروهای مسلح، تقویت روحیه رزمندگان از طریق پشتیبانی مهندسی مؤثر

دوره زمانی	شاخص نهادمندی	یافته‌های کلیدی	نقش در تقویت سرمایه اجتماعی
	پیچیدگی	جذب نیروهای متخصص، تشکیل واحد تحقیقات مهندسی، ساماندهی نیروهای داوطلب با تخصص‌های متنوع، اعزام نیروها در سه مرحله (٤٥ روز، ٣ و ٦ ماه، یک سال)	افزایش مشارکت تخصصی مردم، تقویت سرمایه اجتماعی از طریق بهره‌گیری از توان تخصصی اقشار مختلف
	استقلال	رفع نواقص دوره قبل، تشکیل ساختار منسجم سازمانی، کسب استقلال در مدیریت عملیات مهندسی بزرگ	افزایش خودباوری نهادی، تقویت اعتماد عمومی به توان داخلی
	انسجام	شرکت فعال در کلیه عملیات‌های رزمندگان اسلام، احداث هزاران کیلومتر جاده و خاکریز، صدها پل و سنگر	تقویت انسجام میان جهاد سازندگی، ارتش و سپاه، افزایش هماهنگی بین‌بخشی
دوره سوم: ١٣٦٥ تا ١٣٦٧	**انطباق‌پذیری**	تغییر تشکیلات پشتیبانی جنگ جهاد، سازماندهی جدید با گردان‌های مهندسی انصار، بهره‌گیری از کادرهای متخصص و ثابت مردمی و جهادی	افزایش اعتماد فرماندهان نظامی به جهاد سازندگی، تقویت روحیه خودباوری و مشارکت مردمی
	پیچیدگی	تشکیل ٤٠ گردان مهندسی در رشته‌های مختلف (خاکی، استحکامات، پمپاژ، نصب پل‌های شناور)، ١٥٠٠٠ دستگاه راه‌سازی، ٢٠٠٠ دستگاه مهندسی، محول شدن مسئولیت مهندسی جنگ به جهاد پس از تشکیل قرارگاه خاتم‌الانبیا	افزایش توانمندی‌های تخصصی و فنی، تقویت سرمایه اجتماعی از طریق ارائه خدمات مهندسی پیشرفته
	استقلال	دریافت ردیف بودجه مستقل برای جنگ، تبدیل شدن به رکن سوم جنگ در کنار ارتش و سپاه	تثبیت جایگاه نهادی جهاد سازندگی، افزایش اعتماد نهادی در سطح کلان
	انسجام	شرکت در عملیات والفجر ٨ و انجام ٩٥ درصد مأموریت‌های مهندسی آن، حضور دائمی در کلیه مناطق عملیاتی	تقویت انسجام سازمانی و عملیاتی، افزایش هماهنگی با سایر نیروهای مسلح

مؤلفه‌های تقویت سرمایه اجتماعی توسط جهاد سازندگی در دوران دفاع مقدس

بنا به یافته‌های پژوهش حاضر، نخستین مؤلفه تقویت سرمایه اجتماعی در دوران دفاع مقدس، ایمان و اخلاص است که بر اساس آموزه‌های قرآنی و ارزش‌های اسلامی، انگیزه‌ای قوی برای ایثار و فداکاری در میان جهادگران و مردم ایجاد کرد. چنانکه ثقالنی (۱۳۸۵: ۲۵) اشاره می‌کند، «اعتقاداتی که حاوی دگرخواهی یا عمل به منافع جمعی باشد، عامل ایجاد و تقویت سرمایه اجتماعی است.» در همین راستا، ایمان به خدا و ارزش‌های دینی باعث شد که افراد با اعتماد به یکدیگر و با هدف مشترک، در جبهه‌ها و پشت جبهه‌ها همکاری کنند. حضور روحانیون جهادگر در جبهه‌ها، برگزاری یادواره‌های شهدا و اقامه نماز در ایستگاه‌های صلواتی، نمونه‌های عینی تقویت این مؤلفه هستند که به افزایش همبستگی و انسجام اجتماعی انجامید.

دومین و سومین مؤلفه، احسان و ایثار و نظم است. احسان و ایثار به معنای گذشتن از حق و حقوق خود و مقدم داشتن مردم و دیگران است. چنانکه در قرآن کریم (سوره بقره، آیه ۱۵۲) به این فضیلت اشاره شده است. جهادگران با توزیع مواد غذایی و پوشاک میان رزمندگان و مهاجرین جنگی و احداث مسجد با مشارکت مردم، این مؤلفه را در عمل به نمایش گذاشتند. نظم نیز از شاخص‌های پسندیده و ارزشمند مورد تأیید قرآن و سنت است. خداوند در سوره صف، آیه ۴ به نظم نیروها در میدان جهاد تأکید کرده است. جهاد سازندگی با تشکیل قرارگاه‌های چهارگانه، سازماندهی گردان‌های مهندسی انصار و برنامه‌ریزی دقیق اعزام نیروها، نظم را در عملیات مهندسی جنگ نهادینه کرد.

چهارمین و پنجمین مؤلفه، اتحاد و وحدت و پرهیز از غرور و عجب است. اتحاد و وحدت از ارکان اساسی تقویت سرمایه اجتماعی است. خداوند در سوره آل عمران، آیه ۱۵۲ بر لزوم اتحاد و پرهیز از نزاع در عرصه جهاد با دشمن تأکید کرده است. جهاد سازندگی با همکاری با جهاد خوزستان، هماهنگی با فرماندهی کل سپاه و تشکیل سازمان رزم جهاد، این وحدت را در عمل محقق ساخت. پرهیز از غرور و عجب نیز از مؤلفه‌های مهم مدیریت جهادی است. چنانکه نادعلی فتح (۱۳۹۷: ۶۲) اشاره می‌کند، «در مدیریت جهادی، مبارزه تمام‌عیار و هر لحظه با دشمن در همه عرصه‌ها یک اصل اساسی است» و این مبارزه باید با فروتنی و بدون خودبزرگ‌بینی همراه باشد.

حضور دائمی جهادگران در جبهه‌ها بدون چشمداشت و ادامه خدمت‌رسانی پس از جنگ، نشان‌دهنده پرهیز آنان از غرور و عجب است.

ششمین تا دهمین مؤلفه شامل مشارکت اجتماعی، اعتماد اجتماعی، شبکه‌سازی اجتماعی، حمایت از مناطق روستایی و فرهنگ‌سازی و آگاهی‌بخشی است که همگی از ارکان اصلی سرمایه اجتماعی محسوب می‌شوند. جهاد سازندگی با جذب نیروهای مردمی و تشویق آنان به حضور در جبهه‌ها، زمینه مشارکت اجتماعی را فراهم کرد. اعتماد اجتماعی نیز از طریق کسب اعتماد فرماندهان جنگ و واگذاری مسئولیت مهندسی جبهه‌ها به جهاد سازندگی تقویت شد. شبکه‌سازی اجتماعی از طریق دفاتر محلی جهاد در شهرها و روستاها، شوراهای اسلامی روستایی و کاروان‌های جهادی شکل گرفت. حمایت از مناطق روستایی با ساخت جاده، پل، مسجد، تأمین آب شرب و برق‌رسانی به روستاها انجام شد. فرهنگ‌سازی و آگاهی‌بخشی نیز از طریق برگزاری نمایشگاه‌ها، سخنرانی‌ها، پخش فیلم‌های مستند و انتشار نشریات و بروشورها محقق گردید. این مؤلفه‌ها در کنار یکدیگر، سرمایه اجتماعی را در دوران دفاع مقدس به طور چشمگیری تقویت کردند و زمینه حمایت مردمی از نیروهای مسلح را فراهم ساختند. مؤلفه‌های تقویت سرمایه اجتماعی توسط جهاد سازندگی در دوران دفاع مقدس در جدول ۳ آورده شده است.

جدول ۳. مؤلفه‌های تقویت سرمایه اجتماعی توسط جهاد سازندگی

مؤلفه	یافته‌های کلیدی	مصادیق عینی
ایمان و اخلاص	ایجاد انگیزه قوی برای ایثار و فداکاری، همکاری با هدف مشترک، تقویت دعاهای جمعی و مراسم مذهبی در جبهه‌ها	حضور روحانیون جهادگر در جبهه‌ها، برگزاری یادواره‌های شهدا، اقامه نماز در ایستگاه‌های صلواتی
احسان و ایثار	گذشتن از حق و حقوق خود، مقدم داشتن مردم و دیگران، خدمت‌رسانی خالصانه	توزیع مواد غذایی و پوشاک میان رزمندگان و مهاجرین جنگی، احداث مسجد با مشارکت مردم
نظم	تأکید بر نظم نیروها در میدان جهاد، سازماندهی دقیق عملیات مهندسی	تشکیل قرارگاه‌های چهارگانه، سازماندهی گردان‌های مهندسی انصار، برنامه‌ریزی اعزام نیروها
اتحاد و وحدت	پرهیز از نزاع، هماهنگی میان ارتش،	همکاری جهاد سازندگی با جهاد خوزستان،

	سپاه و جهاد، وحدت میان نیروهای مردمی	هماهنگی با فرماندهی کل سپاه، تشکیل سازمان رزم جهاد
پرهیز از غرور و عجب	فروتنی در خدمت‌رسانی، عدم خودبزرگ‌بینی، تداوم تلاش بی‌وقفه	حضور دائمی جهادگران در جبهه‌ها بدون چشمداشت، ادامه خدمت‌رسانی پس از جنگ
مشارکت اجتماعی	جذب نیروهای مردمی، تشویق مردم به حضور در جبهه‌ها، فراهم کردن زمینه مشارکت	اعزام ٤٥٠٠٠٠ نیروی مهندسی رزمی، ٣١٠٠ شهید، ٢٢٠٠ جانباز، ١٢٠٠ آزاده، ٤٠ تیپ و ٤ قرارگاه فرماندهی
اعتماد اجتماعی	ایجاد اعتماد میان مردم و مسئولان، اعتماد میان گروه‌های مختلف اجتماعی و نیروهای مسلح	کسب اعتماد فرماندهان جنگ، واگذاری مسئولیت مهندسی جبهه‌ها به جهاد سازندگی
شبکه‌سازی اجتماعی	ایجاد ارتباطات و شبکه‌های اجتماعی قوی میان جامعه شهری، روستایی و نیروهای حاضر در جبهه‌ها	دفاتر محلی جهاد در شهرها و روستاها، شوراهای اسلامی روستایی، کاروان‌های جهادی
حمایت از مناطق روستایی	ارائه خدمات به مناطق کمتر توسعه‌یافته، تبدیل روستاها به مراکز پشتیبانی جنگ	ساخت جاده، پل، مسجد، تأمین آب شرب، برق‌رسانی به روستاها
فرهنگ‌سازی و آگاهی‌بخشی	برگزاری برنامه‌های فرهنگی و آموزشی، اطلاع‌رسانی از طریق رسانه‌ها	نمایشگاه‌ها، سخنرانی‌ها، پخش فیلم‌های مستند، نشریات و بروشورها

کانال‌های ارتباطی جهاد سازندگی با مردم و نقش آن در تقویت سرمایه اجتماعی

جهاد سازندگی برای برقراری ارتباط مؤثر با مردم و جلب مشارکت آنان در پشتیبانی از جنگ، از کانال‌های ارتباطی متنوع و متعددی بهره می‌گرفت. نخستین و مهم‌ترین کانال، دفاتر محلی جهاد سازندگی بود که در شهرها و روستاها مستقر بودند و مردم می‌توانستند با مراجعه به آن‌ها نیازها و مشکلات خود را مطرح کنند و از خدمات جهاد بهره‌مند شوند. این دفاتر به عنوان پل ارتباطی مستقیم میان جهاد سازندگی و مردم عمل می‌کردند و باعث شناسایی نیازهای واقعی

مردم، ارائه خدمات متناسب و افزایش رضایتمندی می‌شدند. چنانکه در مقاله اشاره شده است، «جهاد سازندگی از طریق کانال‌های مختلفی با مردم روستاها و شهرها ارتباط برقرار می‌کرد و در جریان امورات آن‌ها قرار می‌گرفت و مردم هم مائل و مشکلاتشان را از طریق این کانال‌ها به جهاد سازندگی منتقل می‌کردند» (نشریه پل، ۱۴۰۰، شماره ۴۱: ۳۸). این فرآیند دوطرفه، اعتماد متقابل را میان مردم و جهاد سازندگی تقویت می‌کرد و زمینه مشارکت گسترده‌تر آنان را فراهم می‌ساخت.

برگزاری جلسات و گردهمایی‌های محلی یکی دیگر از روش‌های ارتباطی جهاد سازندگی بود که به منظور اطلاع‌رسانی، آموزش و هماهنگی با مردم برگزار می‌شد. این جلسات باعث افزایش مشارکت مردمی و تقویت همبستگی اجتماعی می‌شد. همچنین، جهاد سازندگی نمایندگانی را به روستاها و مناطق مختلف اعزام می‌کرد تا با مردم ارتباط مستقیم برقرار کرده و نیازهای آن‌ها را شناسایی کنند. این نمایندگان به عنوان سفیران جهاد در مناطق محروم عمل می‌کردند و زمینه‌ساز ایجاد اعتماد متقابل و تسریع در خدمت‌رسانی بودند. چنانکه در مقاله اشاره شده است، «جهاد سازندگی با انعطاف‌پذیری قابل توجهی در همه زمینه‌ها گام‌های عظیم و قابل توجهی برداشته است که پشتیبانی جنگ و تدارکات رزمنده‌های عزیز و ایثارگرمان یکی از کارهای مهم و شایان توجه است» (گردهمایی فرماندهان پشتیبانی مهندسی جنگ جهاد، شهریور ۱۳۹۶: ۵۸).

استفاده از برنامه‌های رادیویی و تلویزیونی برای اطلاع‌رسانی و آموزش یکی دیگر از روش‌های مؤثر جهاد سازندگی برای برقراری ارتباط با مردم بود. این برنامه‌ها شامل نمایشگاه‌ها، سخنرانی‌ها و پخش فیلم‌های مستند از جبهه‌ها بودند که مردم را از اهمیت و ضرورت حضور در جبهه‌ها آگاه می‌کردند. همچنین، جهاد سازندگی با انتشار نشریات و بروشورهای اطلاع‌رسانی، مردم را از فعالیت‌ها و خدمات خود آگاه می‌کرد و به این ترتیب ارتباط مؤثری با جامعه برقرار می‌نمود. چنانکه در مقاله اشاره شده است، «جهاد سازندگی با برگزاری برنامه‌های فرهنگی و آموزشی در سطح کشور، مردم را از اهمیت و ضرورت حضور در جبهه‌ها آگاه کرد» (نشریه پل، ۱۴۰۰، شماره ۴۱: ۳۸). کاروان‌های جهادی نیز به مناطق روستایی و محروم اعزام می‌شدند تا به صورت مستقیم به مشکلات مردم رسیدگی کنند و خدمات مورد نیاز را ارائه دهند.

مساجد به عنوان محل اجتماع و اطلاع‌رسانی، مکانی مناسب برای برگزاری جلسات و اطلاع‌رسانی در مورد فعالیت‌های جهاد سازندگی بودند. جهاد سازندگی با همکاری مساجد، برنامه‌های فرهنگی و مذهبی مانند سخنرانی‌ها و ادعیه جمعی را برگزار می‌کرد که باعث افزایش همبستگی و مشارکت مردم می‌شد. مساجد با تشویق مردم به اهدای کمک‌های مالی و تدارکاتی، نقش مهمی در تأمین نیازهای جبهه‌ها و پشتیبانی از جهاد سازندگی داشتند. شوراهای اسلامی روستایی نیز با شناسایی دقیق مشکلات و نیازهای مردم، اطلاعات لازم را به جهاد سازندگی منتقل می‌کردند تا برنامه‌ریزی مناسبی انجام شود. چنانکه ایروانی (۱۳۷۷: ۷۵۴) اشاره می‌کند، «مهم‌ترین تأثیر شوراها در قالب هیچ یک از گزارش‌ها نمی‌گنجد. تغییر باور روستاییان از یک نظام مبتنی بر شخصیت فردی به مشارکت (از فردگرایی به جمع‌گرایی) همه با هم در حل مشکلات اجتماعی روستا است.» این کانال‌های ارتباطی در کنار یکدیگر، شبکه‌ای گسترده از ارتباطات اجتماعی را شکل دادند که سرمایه اجتماعی را در دوران دفاع مقدس تقویت کرد و حمایت مردمی از نیروهای مسلح را افزایش داد. این موارد در قالب جدول شماره ۴ سازماندهی و ارائه شده است.

جدول ۴. کانال‌های ارتباطی جهاد سازندگی با مردم و نقش آن در تقویت سرمایه اجتماعی

کانال ارتباطی	یافته‌های کلیدی	نقش در تقویت سرمایه اجتماعی
دفاتر محلی	استقرار دفاتر در شهرها و روستاها، مراجعه مستقیم مردم برای طرح نیازها و مشکلات	شناسایی نیازهای واقعی مردم، ارائه خدمات متناسب، افزایش رضایتمندی
جلسات و گردهمایی‌های محلی	برگزاری جلسات برای اطلاع‌رسانی، آموزش و هماهنگی با مردم	افزایش مشارکت مردمی، تقویت همبستگی اجتماعی
نمایندگان جهاد	اعزام نمایندگان به روستاها و مناطق مختلف برای ارتباط مستقیم با مردم	شناسایی نیازها، ایجاد اعتماد متقابل، تسریع در خدمت‌رسانی
شبکه‌های رادیویی و تلویزیونی	استفاده از برنامه‌های رادیویی و تلویزیونی برای اطلاع‌رسانی و آموزش	افزایش آگاهی عمومی، تشویق مردم به مشارکت در پشتیبانی جنگ
نشریات و بروشورها	انتشار نشریات و بروشورهای اطلاع‌رسانی	آگاهی‌بخشی از فعالیت‌ها و خدمات جهاد، جلب اعتماد عمومی
کاروان‌های جهادی	اعزام کاروان‌های جهادی به مناطق روستایی و محروم	رسیدگی مستقیم به مشکلات مردم، ارائه خدمات مورد نیاز، تقویت اعتماد
مساجد	محل اجتماع و اطلاع‌رسانی، برگزاری	افزایش همبستگی و مشارکت مردمی،

کانال ارتباطی	یافته‌های کلیدی	نقش در تقویت سرمایه اجتماعی
	برنامه‌های فرهنگی و مذهبی، جذب کمک‌های مردمی	تقویت ارزش‌های مشترک
شوراهای اسلامی روستایی	شناسایی نیازها و مشکلات، هماهنگی و اجرای برنامه‌ها، جذب و سازماندهی نیروهای داوطلب	تغییر باور روستاییان از فردگرایی به جمع‌گرایی، تقویت سرمایه اجتماعی

نقش اقشار مختلف در تقویت سرمایه اجتماعی از طریق جهاد سازندگی

نقش اقشار مختلف جامعه در تقویت سرمایه اجتماعی از طریق جهاد سازندگی، یکی از یافته‌های مهم این پژوهش است. روحانیت جهادی به عنوان یکی از اقشار کلیدی، در جهاد سازندگی استان‌ها، شهرستان‌ها و بخش‌ها و همچنین در ستاد قرارگاه‌های چهارگانه (نجف، کربلا، حمزه) و گردان‌های مهندسی رزمی مشغول خدمت بودند. روحانیون جهادگر همانند دیگر اقشار جامعه، علاوه بر فعالیت‌های فرهنگی و کمک‌رسانی در مراکز استان‌ها و شهرستان‌ها، در امر جمع‌آوری کمک‌های مردمی و تشویق آن‌ها برای اعزام به مناطق عملیاتی، پشتیبانی مهندسی، فعالیت‌های فرهنگی و تبلیغی در مناطق جنگی، برگزاری یادواره‌های شهدا در شهرهای مختلف، امداد رسانی و حل مشکلات خانواده شهدا می‌پرداختند (سازمان جهاد سازندگی خراسان، ثبت وقایع جنگ، ص ۷ و ۸). این فعالیت‌ها به هدایت معنوی مردم، تقویت ایمان و بصیرت، ایجاد ارتباط نزدیک با مردم و تقویت ارزش‌های دینی انجامید که همگی از مؤلفه‌های اساسی تقویت سرمایه اجتماعی محسوب می‌شوند.

زنان جهادگر نیز در تمام شهرها و روستاهای کشور توانستند در بخش‌های مختلف، خدمات وصف‌ناپذیر و فعالیت‌های ارزنده‌ای در طول هشت سال دفاع مقدس انجام دهند و نقش زن ایرانی در دفاع از حریم ایران اسلامی را به ثبت برسانند. حضور در مراسم و فعالیت‌های فرهنگی، تبلیغی، دیدار با خانواده ایثارگران، رسیدگی به امور مجروحین، ارائه خدمات رفاهی از قبیل تأمین لوازم منزل و آماده‌سازی و جمع‌آوری کمک‌های مردمی، بسته‌بندی و تولید مواد غذایی از قبیل کنسرو، کمپوت، روغن خوراکی، انواع ترشیجات، انواع پودر، پوشاک و انواع محصولات بهداشتی،

ترغیب و تشویق به جهاد و شهادت، مواردی از فعالیت‌های بانوان جهادگر در طول دوران دفاع مقدس می‌باشد (جلالی شم‌آبادی، ۱۳۸۸: ۸۳، ۸۴ و ۸۶). این فعالیت‌ها به تقویت همبستگی اجتماعی، افزایش مشارکت زنان در پشتیبانی جنگ و تقویت روحیه ایثار و فداکاری در جامعه انجامید.

گروه‌های انصار المجاهدین (امور ایثارگران) نیز با توجه به ضرورت حمایت از رزمندگان، خانواده شهدا، جانبازان و آزادگان، در سازمان جهاد سازندگی در کلیه استان‌ها واحدی به نام واحد انصار المجاهدین تشکیل دادند و گروه‌های مختلفی در این واحد ایجاد گردید. از جمله این گروه‌ها می‌توان به گروه خدمات رفاهی و آموزش (جهت فراهم کردن زمینه تسهیلات آموزشی از قبیل کلاس‌های پیش‌کنکور و معرفی به مراکز آموزشی فنی یا خدمات متنوع) و گروه مجروحین (با هماهنگی ستاد تخلیه مجروحین یگان‌های مستقر در منطقه جنگی، مراکز امداد و درمان کشور و ستاد امداد و درمان استان‌ها و شهرستان‌ها، تشییع و برگزاری مراسم شهدا و برگزاری یادواره‌های شهدا) اشاره کرد. این امر تأثیر به‌سزایی در تقویت سرمایه اجتماعی دفاع مقدس داشت (سلمانی لطف‌آبادی، جلالی شم‌آبادی، ۱۳۸۹: ۳۰).

به طور کلی، اقشار مختلف جامعه شامل روحانیت، زنان و گروه‌های انصار المجاهدین، هر یک به سهم خود در تقویت سرمایه اجتماعی از طریق جهاد سازندگی نقش‌آفرین بودند. روحانیت با هدایت معنوی و تقویت ایمان و بصیرت، زنان با مشارکت گسترده در پشتیبانی جنگ و خدمات رفاهی، و گروه‌های انصار المجاهدین با حمایت از رزمندگان و خانواده‌های شهدا، همگی به افزایش همبستگی اجتماعی، تقویت اعتماد اجتماعی و گسترش روحیه ایثار و فداکاری در جامعه کمک کردند. این اقشار در کنار یکدیگر، شبکه‌ای گسترده از مشارکت اجتماعی را شکل دادند که سرمایه اجتماعی را در دوران دفاع مقدس تقویت کرد و حمایت مردمی از نیروهای مسلح را افزایش داد. چنانکه در مقاله اشاره شده است، «جهاد سازندگی با انتقال فرهنگ و مدیریت جهادی از مناطق محروم کشور به مناطق عملیاتی و با پذیرش مسئولیت جنگ در کلیه محورها، افزون بر نتایج صدرالذکر، ابتکار عمل پشتیبانی مهندسی رزمی جنگ را در دست گرفت» و با اعزام نیروهای فنی، نقش بزرگی در بهبود و تقویت سرمایه اجتماعی در جریان جنگ

هشت ساله عراق علیه ایران ایفا کرد. این موارد در قالب جدول شماره ۵ سازماندهی و ارائه شده است.

جدول ۵. نقش اقشار مختلف در تقویت سرمایه اجتماعی از طریق جهاد سازندگی

قشر	یافته‌های کلیدی	نقش در تقویت سرمایه اجتماعی
روحانیت جهادی	فعالیت در ستاد قرارگاه‌های چهارگانه و گردان‌های مهندسی رزمی، جمع‌آوری کمک‌های مردمی، تشویق به اعزام، برگزاری یادواره‌های شهدا، امداد رسانی به خانواده شهدا	هدایت معنوی، تقویت ایمان و بصیرت، ایجاد ارتباط نزدیک با مردم، تقویت ارزش‌های دینی
زنان جهادگر	حضور در مراسم و فعالیت‌های فرهنگی، تبلیغی، دیدار با خانواده ایثارگران، رسیدگی به امور مجروحین، ارائه خدمات رفاهی، آماده‌سازی و جمع‌آوری کمک‌های مردمی، بسته‌بندی و تولید مواد غذایی	تقویت همبستگی اجتماعی، افزایش مشارکت زنان در پشتیبانی جنگ، تقویت روحیه ایثار و فداکاری
گروه‌های انصار المجاهدین	تشکیل واحد انصار المجاهدین در کلیه استان‌ها، گروه‌های خدمات رفاهی، آموزشی، مجروحین، تشییع و برگزاری مراسم شهدا	حمایت از رزمندگان و خانواده‌های شهدا، تقویت اعتماد اجتماعی، افزایش همبستگی

جدول ۶. جمع‌بندی تأثیرات جهاد سازندگی بر تقویت سرمایه اجتماعی در دفاع مقدس

تأثیر کلیدی	شرح
ایجاد حس همبستگی ملی	حضور گسترده جهادگران در جبهه‌ها و مناطق محروم باعث ایجاد حس وحدت و مشارکت ملی میان مردم شد
شبکه‌سازی اجتماعی	ایجاد ارتباطات و شبکه‌های اجتماعی قوی میان جامعه شهری، روستایی و نیروهای حاضر در جبهه‌ها
تقویت اعتماد و انسجام اجتماعی	فعالیت‌های جهاد سازندگی موجب ایجاد حس اعتماد و انسجام میان مردم و مسئولان و میان گروه‌های مختلف اجتماعی و نیروهای مسلح شد
تقویت مشارکت اجتماعی	سازماندهی نیروهای مردمی و ترویج روحیه همکاری، مشارکت اجتماعی را به سطح بالاتری رساند
ایجاد روحیه ایثار و	فعالیت‌های جهادگران در جبهه‌ها الگویی از فداکاری و ایثار ایجاد کرد که جامعه را به انسجام و تعامل بیشتر سوق داد

تأثیر کلیدی	شرح
فداکاری	
تأثیر اقتصاد بر سرمایه اجتماعی	کمک به رشد اقتصادی در مناطق محروم روستایی، بهبود شرایط زندگی و تقویت همبستگی اجتماعی
برگزاری برنامه‌های آموزشی و فرهنگی	تقویت روحیه مردم، گسترش ارزش‌های مشترک، هدایت معنوی توسط روحانیت
تقویت روحیه ملی و اجتماعی	حضور نیروهای جهاد سازندگی در جبهه‌ها باعث تقویت حس همبستگی و مسئولیت‌پذیری در میان مردم شد
حمایت از مناطق روستایی	ارائه خدمات به مناطق کمتر توسعه‌یافته، مانع از مهاجرت بی‌رویه به شهرها و تبدیل این مناطق به مراکز پشتیبانی جنگ
آموزش و تربیت نیروی انسانی	افزایش توانایی‌های فنی و مدیریتی نیروها که هم در دوران جنگ و هم پس از آن تأثیرگذار بود
پشتیبانی مهندسی و لجستیکی جنگ	ساخت و نگهداری زیرساخت‌های نظامی، مهندسی معکوس، جاده‌سازی، پل‌سازی، احداث بیمارستان صحرایی، سنگر و خاکریز

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

پژوهش حاضر با هدف بررسی نقش جهاد سازندگی در تحکیم سرمایه اجتماعی و حمایت مردمی از نیروهای مسلح در دوران دفاع مقدس انجام شد. مسئله اصلی این پژوهش آن بود که سطح نهادمندی سازمان جهاد سازندگی چه نقشی در ارتقای کارآمدی نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران در جنگ عراق طی سال‌های ۱۳۵۹ تا ۱۳۶۷ ایفا کرده است. برای پاسخ به این پرسش، از روش کیفی و رویکرد مطالعه موردی تاریخی-نهادی استفاده شد و داده‌ها از طریق تحلیل اسناد، مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با ۱۵ نفر از مدیران و جهادگران باسابقه، و منابع روایی گردآوری و با روش تحلیل مضمون تحلیل شدند. چارچوب نظری پژوهش، تلفیقی از نظریه نهادمندی ساموئل هانتینگتون و نظریه سرمایه اجتماعی (پاتنام و کلمن) بود که به عنوان راهنمای تحلیل داده‌ها مورد استفاده قرار گرفت.

یافته‌های پژوهش نشان داد که جهاد سازندگی در طول دوران دفاع مقدس از یک نهاد مردمی و کم‌ساختار به یک سازمان منسجم، متمرکز و تخصصی تبدیل شد و شاخص‌های نهادمندی هانتینگتون یعنی انطباق‌پذیری، پیچیدگی، استقلال و انسجام به تدریج در آن تقویت شد. در دوره اول (آغاز جنگ تا پایان ۱۳۶۰)، جهاد سازندگی با تکیه بر حضور خودجوش نیروهای داوطلب از استان‌های مختلف، به سرعت خود را با شرایط جنگی تطبیق داد و مأموریت خود را از سازندگی روستایی به پشتیبانی مهندسی جنگ تغییر داد. در دوره دوم (۱۳۶۱ تا ۱۳۶۵)، با تشکیل قرارگاه‌های چهارگانه (کربلا، نجف، حمزه و نوح) و ستاد مرکزی، جذب نیروهای متخصص، تشکیل واحد تحقیقات مهندسی و ساماندهی نیروهای داوطلب در سه مرحله اعزام، گام‌های اساسی در جهت نهادمندی برداشت. در دوره سوم (۱۳۶۵ تا ۱۳۶۷)، با تشکیل ۴۰ گردان مهندسی در رشته‌های مختلف، دریافت ردیف بودجه مستقل برای جنگ، تبدیل شدن به رکن سوم جنگ در کنار ارتش و سپاه، و شرکت در عملیات والفجر ۸ و انجام ۹۵ درصد مأموریت‌های مهندسی آن، به اوج نهادمندی خود رسید.

یافته‌های پژوهش همچنین نشان داد که نهادمندی جهاد سازندگی به تقویت سرمایه اجتماعی در دوران دفاع مقدس انجامید. جهاد سازندگی با تقویت مؤلفه‌هایی چون ایمان و اخلاص، احسان و ایثار، نظم، اتحاد و وحدت، پرهیز از غرور و عجب، مشارکت اجتماعی، اعتماد اجتماعی، شبکه‌سازی اجتماعی، حمایت از مناطق روستایی و فرهنگ‌سازی و آگاهی‌بخشی، سرمایه اجتماعی را در ابعاد مختلف تقویت کرد. کانال‌های ارتباطی جهاد سازندگی با مردم شامل دفاتر محلی، جلسات و گردهمایی‌های محلی، نمایندگان جهاد، شبکه‌های رادیویی و تلویزیونی، نشریات و بروشورها، کاروان‌های جهادی، مساجد و شوراهای اسلامی روستایی بود که هر یک به سهم خود در تقویت اعتماد، هنجارها و شبکه‌های اجتماعی مؤثر بودند. همچنین اقشار مختلف جامعه شامل روحانیت جهادی، زنان جهادگر و گروه‌های انصار المجاهدین، هر یک به سهم خود در تقویت سرمایه اجتماعی از طریق جهاد سازندگی نقش‌آفرین بودند.

یافته‌های پژوهش در نهایت نشان داد که تقویت سرمایه اجتماعی توسط جهاد سازندگی به حمایت مردمی از نیروهای مسلح انجامید. این حمایت در قالب پشتیبانی مهندسی رزمی (جاده‌سازی، پل‌سازی، خاکریزسازی و سنگرسازی)، پشتیبانی لجستیکی (تأمین تدارکات،

خدمات رفاهی و ایستگاه‌های صلواتی)، پشتیبانی اجتماعی (جذب نیروهای مردمی، سازماندهی داوطلبان و حمایت از خانواده‌ها) و در نهایت کارآمدی نیروهای مسلح (افزایش تحرک نیروها، کاهش تلفات انسانی و افزایش روحیه رزمندگان) متجلی شد. جهاد سازندگی با اعزام ۴۵۰۰۰۰ نیروی مهندسی رزمی، ۳۱۰۰ شهید، ۲۲۰۰ جانباز، ۱۲۰۰ آزاده، ۴۰ تیپ و ۴ قرارگاه فرماندهی، نقش بزرگی در بهبود و تقویت سرمایه اجتماعی در جریان جنگ هشت ساله عراق علیه ایران ایفا کرد. بر اساس مدل مفهومی پژوهش، نهادمندی جهاد سازندگی از طریق تقویت سرمایه اجتماعی، به حمایت مردمی از نیروهای مسلح انجامید و سرمایه اجتماعی به عنوان یک مکانیزم میانجی عمل کرد که تأثیر نهادمندی را بر حمایت مردمی منتقل ساخت.

در مجموع، این پژوهش نشان می‌دهد که جهاد سازندگی به عنوان یک نهاد انقلابی-مردمی، با تکیه بر مشارکت مردمی، فرهنگ جهادی و مدیریت جهادی، توانست در شرایط بحرانی جنگ، ضمن تقویت نهادمندی خود، سرمایه اجتماعی را در جامعه تقویت کند و حمایت مردمی از نیروهای مسلح را افزایش دهد. این تجربه تاریخی می‌تواند به عنوان الگویی برای سیاست‌گذاری در شرایط بحرانی امروز مورد استفاده قرار گیرد. پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های آینده به بررسی اسناد و خاطرات مرتبط با جهاد سازندگی در دوران دفاع مقدس و تحلیل تأثیر آن بر سرمایه اجتماعی، ارزیابی تفاوت‌های ساختاری و عملکردی میان جهاد سازندگی و سایر نهادهای انقلابی و نظامی، مقایسه تأثیر نهادمندی جهاد سازندگی با مدل‌های مشابه در جنگ‌های دیگر کشورها، و اشاعه فرهنگ و مدیریت جهادی در سطوح مدیریتی کلان بپردازند.

پیشنهادات

در سطح کاربردی، پیشنهادهای زیر برای نهادهای اجرایی و مدیریتی ارائه می‌شود. تشکیل بانک اطلاعاتی جامع از اسناد، خاطرات و مصاحبه‌های مرتبط با جهاد سازندگی در دوران دفاع مقدس برای استفاده پژوهشگران و سیاست‌گذاران.

برگزاری کارگاه‌ها و دوره‌های آموزشی برای مدیران و کارشناسان نهادهای مردمی و انقلابی با محوریت مدیریت جهادی و سرمایه اجتماعی.

تولید محتوای فرهنگی و رسانه‌ای برای معرفی الگوهای موفق مدیریت جهادی و نقش نهادهای مردمی در دفاع مقدس به نسل جوان.

ایجاد شبکه‌های همکاری میان نهادهای مردمی، دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی برای مطالعه و ترویج تجربه جهاد سازندگی.

تدوین شاخص‌های بومی برای سنجش نهادمندی و سرمایه اجتماعی در نهادهای مردمی- انقلابی بر اساس تجربه جهاد سازندگی در دوران دفاع مقدس.

فهرست منابع

ایروانی، محمدجواد. (۱۳۷۷). نهادگرایی و جهاد سازندگی. وزارت جهاد سازندگی. تهران: اداره کل روابط عمومی.

توسلی، غلامعباس و مولوی، مرضیه. (۱۳٤۸). مفهوم سرمایه در نظریات کلاسیک و جدید با تأکید بر نظریه‌های سرمایه اجتماعی. فصلنامه علوم اجتماعی، ۱۱ (٤) (پیاپی ۲٦))، ۱-۳۲.

ثقلانی، محمد. (۱۳۸۵). تأثیر سرمایه اجتماعی بر سیاست‌های رفاهی (بررسی موردی ایران)، پایان‌نامه ارشد، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران.

جلالی شم آبادی، محمد، سلمانی لطف‌آبادی، عیسی. (۱۳۸۹). گوهرای شب چراغ: نقش روحانیت جهادگر خراسان در ۸ سال دفاع مقدس. تهران: دریچه نو.

جلالی شم‌آبادی، محمد. (۱۳۸۸). بستری از دفتر عشق، نشر سلمان.

خزایی، احمدعلی. (۱۳۹٦). روایت ایثار، اداره کل امور ایثارگران وزارت جهاد کشاورزی.

دعایی، حمید. (۱۳۹٤). اسطوره‌های ماندگار. تهران: نشر امینیان.

دیانت، محمد. (۱۳۹۹). مصاحبه توسط محمودزاده، نصرت‌اله .

شم آبادی، محمدعلی. (۱۳۹۹). مصاحبه توسط محمودزاده، نصرت‌اله .

عبدالله زاده، محمد مهدی. (۱۳۹٤). جهاد سازندگی دامغان در دفاع مقدس. چاپ ۱، تهران: نشر امینان.

فرخ پی، عبدالرضا. (۱۳۹۰). جهاد سازندگی خوزستان در دفاع مقدس. جلد ۱، تهران: نشر نیلوفران.

قاسمی پناه، سید قاسم. (۱۳۹۸). مصاحبه شخصی. ثبت وقایع جنگ جهاد سازندگی اصفهان.

کلمن، جیمز. (۱۳۷۷). بنیادهای نظریه اجتماعی، ترجمه منوچهر صبوری. تهران: نشر نی.

محمودزاده، نصرت‌الله. (۱٤۰۱). خاکریزهای خط مقدم: تاریخ مهندسی جنگ جهاد سازندگی در دوران دفاع مقدس (جلد ۱). تهران: مرکز اسناد تحقیقات دفاع مقدس.

مراد پیری، هادی و شربتی، مجتبی. (۱۳۹۲). آشنایی با علوم و معارف دفاع مقدس. تهران: انتشارات سمت.

مصاحبه جزایری، عبدالرحمن. (۱۳۹۱). مرکز اسناد ثبت وقایع جنگ جهاد فارس.
نشریه ایثار و جهاد. (۱۳۸۷). پیش شماره ششم.
نشریه پل. (۱۳۹۹). سال سوم، شماره ۳۰ .
نشریه پل. (۱٤۰۰). سال چهارم، شماره ٤۱ .
نشریه پل. (۱٤۰۰). شماره ٤٤.
نشریه فرهنگی خبری سنگرسازان بی سنگر. (۱۳۹۳). شماره ۸٤ و ۸۵ .
هانتینگتون، ساموئل. (۱٤۰۰). سازمان‌های سیاسی در جوامع دستخوش دگرگونی، ترجمه محمد ثلاثی. تهران: نشر علم.
ورشایی، مهدی. (۱۳۹۹). مصاحبه توسط محمودزاده، نصرت‌اله .